

Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Yönetimine Geçişte Türk Hariciye Teşkilatı'nın Gelişimi

Development of the Turkish Ministry of Foreign Affairs During the Turkish War of National Liberation

Resul YAVUZ*

Öz

Köklü bir geçmişten gelen birikimle şekillenen Türk Hariciye Teşkilatı modernleşme döneminde batı standartlarını benimsemesi ile birlikte Yeni Türk Devletine hariciye konusunda tecrübeli bir miras bırakmıştı. Ancak bu mirasın Anadolu'da İstiklal Savaşı devam ederken, TBMM Hükümetinin elinde yeniden değerlendirilerek devletin vizyoner yapısına katkı sağlaması, uzun ve meşakkatli bir süreçten geçerek mümkün olabilmiştir. Ankara'da TBMM'nin açılması ile devlet kurumları yeniden ihdas edilirken, Hariciye Teşkilatı da kendisine ayrılan küçük bir yerde faaliyetine başlamış, zaman içerisinde de büyüyerek kurumsal yapısına kavuşmuştur. Savaşın bütünü şiddeti ile devam ettiği Anadolu'da küçük bir çekirdek kadro ile çalışan Hariciye Teşkilatı, ilk etapta Moskova başta olmak üzere Bakü, Tiflis, Paris ve Roma'da açtığı temsilciliklerle Milli Mücadele'nin diplomasi ağını yürütmek sureti ile bu süreçten zaferle çıkılmasına büyük katkı sağlamıştır. Özellikle konferansların gerçekleştirilerek antlaşmaların sağlandığı aşamalarda yeni yeni teşkilatlanmaya başlayan Hariciye örgütünün sağladığı destek TBMM Hükümeti'nin bir taraftan işini kolaylaştırırken, diğer taraftan da cephede verilen mücadelenin masa başında zaferle tescillenmesine çok önemli katkılar yapmıştır. Bu zor dönemin atlatılıp Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Türk Hariciye Teşkilatı kurumsal yapısını profesyonel manada geliştirmek amacıyla birçok atılımlar da gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Yurt dışı örgütlenmelere büyük önem verilirken, kadro yapısının çağın gerektirdiği şekilde oluşturulmasına da gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hariciye Teşkilatı, TBMM Hükümeti, Temsilcilik, Murahhaslık, Elçi

Abstract

The Turkish Foreign Office, which was shaped by the accumulation of a long history, adopted a new legacy to the New Turkish State with the adoption of western standards during the modernization period. However, it was possible for this legacy to go through a long and arduous process to contribute to the visionary structure of the state by reassessing it in the hands of the Turkish Grand National Assembly while the War of Independence was going on in Anatolia. While the state institutions were re-established with the opening of the Turkish Grand National Assembly in Ankara, the Foreign Service started its activities in a small place devoted to it, and in time it grew and gained its institutional structure. Working with a small staff in Anatolia, where the war continued with all its violence, the Foreign Service made a great contribution to the victory of this process by conducting the diplomatic network of the National Struggle with the representatives it opened in Moscow, Baku, Tbilisi, Paris and Rome. The support provided by the Foreign Office, which has recently started to be organized, especially during the stages

Makale Geliş Tarihi: 19.08.2019. Makale Kabul Tarihi: 26.11.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İTBF, resulyavuz@hotmail.com; ORCID İD: 0000-0002-7705-1020

görsel

Akademik
Bakış

215

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

of conferences and agreements, has facilitated the work of the Turkish Grand National Assembly on one hand and made a significant contribution to the victory of the struggle on the front desk on the other hand. After the end of this difficult period and the proclamation of the Republic, the Turkish Foreign Office has also taken many steps to improve its institutional structure professionally. In this period, while overseas organizations were given great importance, efforts were made to establish the cadre structure as required by the era.

Key Words: External Organization, the Government of the Grand National Assembly of Turkey, Representative, Delegate, Ambassador, Ankara.

Giriş

Uzun yıllar Avrupa üzerinde etkin bir güç olan Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren, tüm kurumlarında olduğu gibi, dış politikasında ve diplomasisinde, kendinden önceki Bizans ve Moğol geleneklerinden etkilenmekle birlikte, zaman içerisinde kendine özgü bir anlayışla kurumsallaştırdığı bir diplomasi yöntemi benimsemişti.¹ Birçok yönden Avrupa devletlerinin benimsemiş olduğu diplomasi anlayışından farklı bir yapıda olan bu anlayışa göre Osmanlı yönetimi, uzun süre Batılı devletlerle ilişkilerini Şeri Hukukun öngördüğü şekilde Dar'ül Harp kavramı çerçevesinde "eman" ilkesine göre belirlemiştir.² 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ve beraberinde gelen süreçte Osmanlı yönetimi, zorunlu nedenlerle, geleneksel diplomasi anlayışında değişikliğe giderek, Batılı devletlerin 16. yüzyıldan beri benimsemiş olduğu diplomasi anlayışına doğru evrilmeye başlamıştı³. Bu değişim 18. yüzyıl ve beraberinde gelen süreçte daha da kendini belli eder bir halde geleneksel diplomasinin ve onun sistematize ettiği kurumsal yapının baştan aşağıya değişikliğe uğramasına vesile olmuştur.

1721'de Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'e fevkalade elçi olarak gönderilmesinin ardından Batı ile yürütülen ilişkilerde elçilik kurumunun önemi fark edildiğinden, III. Selim ile birlikte -başta Londra olmak üzere- Avrupa'nın birçok önemli başkentlerine daimî statüde ve belli amaçlarla elçilerin gönderilmesi uygulamasına geçilmiştir.⁴ Doğal olarak bu değişim, Osmanlı Devleti'nin tüm 19. yüzyıl boyunca Avrupa devletleri ile sürdürülen ilişkilerinde Reis'ül Küttaplık makamının kendine bağlı birimlerle öne çıkması gibi uygulamaları beraberinde getirmiştir⁵. II. Abdülhamit Döneminde ve sonrasında büyük dev-

- 1 Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik Lehistan ve Rusya'ya verilen Ahitnamelelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 60, Ankara, 2016, s. 99.
- 2 Mehmet İpşirli, "Merkez Teşkilatı, Osmanlı Diplomasisi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Edi. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, IRCICA Yay., İstanbul, 1994, s. 208.
- 3 Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasisi Tarihi ve Teşkilatı*, (Yayın Yeri Yok), Konya, 2000, s.62.
- 4 Onur Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasisi*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 128-130.
- 5 Recep Ahıskalı, "Reis'ül Küttap", *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yay., 2007, s. 548-549; 1836'da Hariciye Teşkilatının kurulması ve sonraki süreçte modern anlamda teşkilatlanması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Carter V. Findley, "Hariciye Teşkilatı", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 16, İstanbul, 1997., ss. 180-181; Ayrıca bkz. Carter V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*

letlerle gerçekleştirilen diplomatik temaslarda, çağın gereği olarak kabul edilen müzakere ve yazışma teknikleri, konferans diplomasisi, mektuplaşma ve elçi kabul merasimleri gibi modern uygulamalar Osmanlı Hariciye Teşkilatının Batılı diplomasiyi ne derece benimsemiş olduğunun bir göstergesiydi. İmparatorluk, bu gelişmelerle Avrupa'nın birçok başkentinde ve önemli şehirlerinde büyükelçilik ve konsolosluk açtı. Bu kurumlar, Avrupa'daki gelişmeleri modern diplomasiinin nimetlerinden yararlanarak Osmanlı Hükümetine aktarmaktaydı. Nitekim Osmanlı Devleti, bu dönemde Berlin, Londra, Paris, Petersburg, Roma, Viyana, Washington, Tahran gibi başkentlerde büyükelçilik bulundururken, Atina başta olmak üzere, birçok önemli merkezde ortaelçilik ve konsolosluk bulundurmaktaydı.⁶ yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı diplomatları, köklü bir geleneğe sahip Avrupalı meslektaşları ile -diplomasiinin inceliklerinde olduğu gibi- rekabet edebilir hale gelmişlerdi. Bab-ı Ali'nin Fransızca yazılan memorandumları, nüanslarının tüm teferruatını yansıtabilecek bir düzeye ulaşmıştı.⁷

Yürütülen bu münasebetlere paralel olarak, İran'dan sonra Avrupalı devletler de oldukça geniş bir ağda Osmanlı Devleti içerisinde elçilik ve konsolosluk bulundurmaktaydı. Bu konuda İngiltere, Fransa, Avusturya ve Hollanda başı çeken ülkeler arasındaydı.⁸ Ancak Dünya Savaşı bu durumu ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir. 1914 yılında -konsolosluk hariç- on altısı Avrupa'da olmak üzere tüm dünyada Osmanlı Devleti'nin on sekiz büyükelçiliği bulunurken, savaşın başlamasıyla birlikte bu sayı azalmıştı.⁹ Aynı şekilde İstanbul'da bulunan İtilaf Bloğundaki ülkelerin elçilikleri de kapanmış fakat Almanya, Bulgaristan ve Avusturya gibi İttifak Kanadında yer alan elçilikler faaliyetlerine devam etmişlerdi. Aynı şekilde tarafsız ülkeler safında yer alan Danimarka, Hollanda, İran, İspanya, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerin elçilikleri de çalışmalarını sürdürmüşlerdi.¹⁰

Babıali (1789-1922), Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1994, ss. 156-161.

- 6 1900'lü yılların başlarında Osmanlı Devleti; Atina, Belgrad, Bern, Madrid, Sofya, Brüksel, Bükreş, Lahey, Stockholm gibi şehirlerde ortaelçilik bulundururken, birçok şehirde de oldukça geniş bir sayıda konsolosluk merkezleri bulunduruyordu. Osmanlı Devleti'nin 1903-1912 ve 1918 yılları arasında yurtdışı büyükelçilik, elçilik, konsolosluklarında görev yapan teşkilat hakkında detaylı bilgi için bkz. *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye 1902*, C. IV, İşaret Yay., İstanbul, 2003, ss. 212-561.
- 7 Sinan Kunalalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 118; Bu dönemde Osmanlı Diplomasisinde görülen gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Resul Yavuz, "Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri" *Belgi Dergisi*, C. 1, S. 18, Yaz 2019, ss. 1625-1650.
- 8 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK Yay., Ankara, 1994, ss. 74-70.
- 9 Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Osmanlı Devleti'nin, Washington (1917'den sonra), Brüksel, Paris, Londra, Bükreş, Petersburg, Belgrad, Roma ve Atina'da bulunan elçilikleri kapanmıştır. Bilal Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, AAM Yay., Ankara, 2017, s. 50.
- 10 Şimşir, *İlk Dönem.*, s. 51.

Savaş yılları boyunca gerek Osmanlı Devleti'nin İtilaf Ülkeleriyle diplomatik ilişkileri tarafsız ülkelerin elçilikleri vasıtasıyla yürütülmüştü.¹¹ Avrupa'da tarafsız ülkelerin başkentlerinde faaliyette olan Osmanlı elçilikleri, savaş yıllarında zor da olsa, İstanbul'a Avrupa ülkelerinde meydana gelen gelişmeler ve bloklaşmaların genel siyaset üzerindeki etkileri hakkında bilgiler aktarmaya büyük önem vermişlerdi. Özellikle savaşın sonuna doğru Avrupa'da bazı devletler münferit olarak bir takım barış arayışlarına girişmişlerdi. Gizli diplomatik yöntemlerle gerçekleştirilen bu girişimleri anlamaya yönelik Osmanlı elçilerinin hummalı çalışmaları olmuştur.¹²

1. Millî Mücadele Yıllarında Türk Hariciyesinin Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin dünya savaşından yenik ayrılması, İstanbul'da bulunan İttifak Bloğundaki devletlerin elçiliklerinin kapanmasına sebep olduğu gibi, savaş boyunca kapalı kalan İtilaf Devletleri elçiliklerinin açılarak mütareke dönemi boyunca İşgal Yüksek Komiserliği düzeyinde faaliyetlerini sürdürmelerine neden olmuştur.¹³ Bu dönemde Osmanlı Hükümeti gerek ülkedeki işgaller hakkında, gerekse Paris ve Londra gibi Avrupa'nın önemli şehirlerinde gerçekleştirilen konferanslarda menfaatlerini savunmak için İşgal Yüksek Komiserlikleri vasıtasıyla sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu maksatla hem Padişah Vahdettin'in hem de sadrazam ve diğer hükümet temsilcilerinin gerçekleştirdikleri yığınla diplomatik görüşmeler vardır. Bu görüşmelerde mütareke koşullarının haksız uygulamalarından şikâyet edilirken, barışa gidilen süreçte adil bir barış antlaşmasının ortaya çıkarılması için ileri sürülen talepler sıralanmaktaydı. Osmanlı Hükümeti adeta felç olmuş bir diplomasi ile -başta İngiltere olmak üzere - işgal kuvvetleri nezdinde mütarekeyle elde kalan toprakları diplomatik imkânlarla savunmanın derdine düşmüştü. Ancak Osmanlı Hükümet temsilcileri İstanbul'da böyle bir mücadele içerisindeyken, 1919 Mayıs'ında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ile Türk Millî Mücadelesinin bambaşka bir hal almaya başlaması, Anadolu'nun kaderini derinden etkilediği gibi, Türk diplomasi tarihine derin izler bırakacak olan yeni bir dönemin de başlamasına vesile olmuştur. Şüphesiz bu alanda ilk adım daha Erzurum Kongresi sırasında "vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını sağlamak amacıyla" başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçildiği "her türlü etki ve denetimden uzak" Heyet-i Temsiliyenin oluşturulması ile atılmıştır.¹⁴ Oluşturulduğu andan itibaren Millî Mücadele'nin yürütme organı olarak hareket edecek olan kurul, Sivas Kongresi sırasında üye sayısını artırmakla birlikte, tüm yurdu temsil eder hale getirilecekti.¹⁵ Bu andan

11 Resul Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2016, s. 108-109.

12 Yavuz, *a.g.t.*, ss. 106-109.

13 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, AAM Yay., Ankara, 2014, s. 79.

14 Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 112.

15 Heyet-i Temsiliye'nin nasıl ve hangi üyelerden oluşturulduğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

itibaren kurul, bir taraftan iç politik gelişmelere yönelik tavır ve karar almaya çalışırken, diğer taraftan da dış politik gelişmeleri yakından takip ederek, ülkenin kaderinde söz sahibi olmaya çalışacaktı. Bu çalışma günlerinde Sivas Kongresi Yürütme Kurulu ABD Senatosuna bir mektup yazarak, "...Osmanlı İmparatorluğunun geleceği hakkında barış antlaşması gereğince keyfi kararların verilmesine fırsat vermeden..." bir inceleme komisyonu talep edecekti.¹⁶ Aynı şekilde Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına Amerikan Kongresinin izniyle Doğu Anadolu ve Kafkasya'da incelemelerde bulunmak amacıyla yola çıkan General Harbord başkanlığındaki Heyet ile 22 Eylül'de bir görüşme gerçekleştirerek, Türk görüşünü ihtiva eden muhtırayı generale sunacaktı.¹⁷

Hiç şüphe yok ki millî bir dış politikanın esaslarını oluşturmak ve seyrini belirlemek açısından 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM'nin çalışmaları konumuzun esası bakımında son derece önemlidir. Parlatmentonun 25 Nisan tarihli toplantısında Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi ile yürütme yetkisinin nasıl kullanılacağı konusu ele alındı. Bu doğrultuda yürütülen çalışmalar neticesinde hükümetin tesis edilmesi amacıyla 2 Mayıs'ta Büyük Millet Meclisi bakanlarına dair kanun kabul edildi. Bir gün sonra da bakanların seçimi yapılarak ilk icra vekilleri heyeti oluşturuldu. Oluşturulan hükümette de Amasya Mebusu Bekir Sami Bey, TBMM Hükümetinin ilk dış işleri bakanı oldu.¹⁸ Birkaç ay içerisinde de Yusuf Hikmet Bey Hariciye Siyasi İşler Genel Müdürlüğüne atanırken, 1921'in baharında da Suat (Davaz) Bey Hariciyenin ilk müsteşarı (Katip-i Umumi) olarak görevine başlayacaktı.¹⁹ Suat Bey, Osmanlı Hariciye Teşkilatı içerisinde Ticaret Müdürü konumunda görev yapmış ve çağdaş diplomasının nüanslarını bilen önemli bir diplomattı. Aynı şekilde daha önce Osmanlı Hariciyesinde hukuk müşaviri olarak görev yapan Mehmet Münir (Ertegun) Bey de, Hariciye Teşkilatında ilk hukuk müşaviri olarak göreve başlayacaktı. Mehmet Münir Bey, teşkilatın çekirdeğinin oluşturulmaya başlandığı bu dönemden sonra aldığı görevlerle uzun yıllar devletin tecrübeli diplomatlarından biri olmuştur²⁰.

-
- Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1989, ss. vii-xiv.
- 16 Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural (Haz.), *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, AAM Yay., Ankara, 2006, s. 69.
- 17 Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK Yay., Ankara, 2004, s. 98; Görüşmenin detayları hakkında bilgi için bkz. Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, Tercüman Yay., İstanbul, 1981, ss. 109-124.
- 18 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 170; İcra Vekilleri Heyetinin suret-i intihabına dair 3 sayılı kanun uyarınca yapılan seçimde 137 mebusun 121'inin oyunu alan Bekir Sami Bey kazanmıştır. Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 130.
- 19 Kemal Girgin, "Cumhuriyet Döneminde Dışişleri Örgütünün Gelişimi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, Ankara, 1999, s. 708.
- 20 Bilal Şimşir, "Atatürk'ün Elçileri Üzerine", *Yeni Türkiye*, C. 3, S. 2, İstanbul, 1995, s. 540.

Görüş

Akademik
Bakış

219

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Hariciye vekilinin seçilmesinden sonra vekâlet ilk toplantısını Ankara valilik binasının üst katında gerçekleştirdi. Burada hükümetin diğer vekâletleri de bulunduğu odaların kapılarına birer kâğıt parçası yapıştırılmak suretiyle vekâletlere ait odalar tesis edilmiş oldu ve 3 kişilik kadrosu ile Hariciye Vekâleti burada birkaç kırık sandalye ve masa ile çalışmalarına başladı.²¹ Ancak bir süre sonra Hariciye Vekâletinin mahiyeti, çalışma şekli ve yabancılarla temas etme zorunluluğu hesaba katılarak, vekâletin daha münasip bir yere taşınması amacıyla, Duyun-u Umumiye'nin Ankara'daki temsilciliği olan Tuz Nazırlığı binasının üst katı Hariciye Vekâletine tahsis edilmiştir. Vekâletin mahiyeti genişlemeye başlayıp, zamanla yer problemi ortaya çıkınca da bina tamamen vekâlete tahsis edilmiştir.²²

Hariciye Vekâletinde en büyük sıkıntı, yeterli sayıda dil bilen, alanında uzman ve yetişmiş personelin olmamasıydı. Şüphesiz ilk yıllarda bunun sıkıntıları her ortamda kendisini belli etmişti. Büyük fedakârlıklarla Ankara'ya gelen birçok komutan olmasına rağmen bunlar içerisinde diplomasiden anlayan çok az kişi mevcuttu. İstanbul'da yetişmiş çok sayıda diplomat ve uzman personel de Ankara'ya gelmeyi birçok nedenden dolayı tercih etmiyordu²³. Bu nedenle -özellikle ilk yıllarda- Ankara Garına İstanbul'dan her tren geldiğinde yolcular arasında hariciyeden anlayan ve özellikle dil bilen kişiler var mı diye bazı durumlarda arayışlar olurdu. Dolayısıyla kaliteli personel eksikliği ilk dönem TBMM'nin hariciye çalışmalarını Osmanlı diplomatlarının deneyim ve inceliklerinden yoksun bırakmıştı.²⁴ TBMM'nin dış devletlerle münasebetlerindeki usuller, yöntemler ve ikili müzakereler, diplomasinin incelikleri eldeki bir avuç personelle adeta yoktan var edilmeye çalışılıyordu. Nitekim bu yoksunluk içerisinde ilk dönem hariciye örgütlenmesinde ihtiyacı karşılamak için TBMM üyelerinden sıklıkla yararlanma yoluna gidilmişti. TBMM'nin o zamanki içtüzüğü milletvekillerinin aynı anda hem vekil hem de kamu görevlisi olmasını yasaklıyordu. Fakat bu durumun istisnaları ise ordu komutanları, diplomatik temsilcilikler ve elçilikler olarak tespit edilmişti²⁵.

TBMM, ülkenin iç politik gelişmeleriyle yakından ilgilenmekle birlikte, ülkenin dış dünya karşısındaki tutumuna yön verme açısından da kendisini tek yetkili olarak görmekteydi. Şöyle ki TBMM ilk toplantısının üzerinden bir buçuk ay geçmeden, 7 Haziran 1920'de Türkiye ile dış dünya arasındaki hukuki

21 Girgin, *a.g.e.*, s. 118; Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2017, s. 155. İlk dönem Hariciye 'de çalışan memurların sayısı yedi olarak tespit edilmekle birlikte çalışanların bir tanesinin kadın olduğu bilinmektedir. Bkz. Sinan Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Edi. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 510.

22 Girgin, *a.g.e.*, s. 118.

23 Salahi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy (1918-1923)*, Sage Publications, London, 1975, s. 37.

24 Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921)", *Belleten*, C. XLI, S. 164, Ekim 1977, s. 659.

25 Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yay., İstanbul, 1996, s.111.

bağlantılar bakımından tek yetkili merciin kendisi olduğu anlamına gelen bir kanunu kabul etmişti. Buna dayanılarak TBMM Hükümeti, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilen antlaşma ve sözleşmelerin geçersiz olduğunu duyurdu. 18 Temmuz 1920 günü gerçekleştirdiği kapalı bir oturumda da Misak-ı Milli'ye bağlılık yemini ederek, ülkenin kurtuluşunda kendisine bir misyon yüklemiş oldu.²⁶

TBMM, ülkenin kaderine el koyduğu bu dönemde ilk iş olarak, 3 Mayıs'ta kabine toplantısında Sovyetlerle resmi bağlantı kurmayı kabul etti.²⁷ Zira 26 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e bir mektup yazmak suretiyle iki ülke arasında ilişkilerin tesis edilmesi noktasında niyet ve temennilerini ifade etmişti.²⁸ Bu doğrultuda Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında oluşturulan heyet, 11 Mayıs'ta yola çıkarak, 19 Temmuz'da diplomatik görüşmelere başlamak amacıyla Moskova'ya varmıştır. Böylece TBMM Hükümeti, beka sorunu yaşadığı bir dönemde, ilk defa uluslararası ilişkiler alanında bir devlet ile diplomatik ilişkiler başlatıyordu.²⁹ TBMM Heyetinin Moskova'da, Sovyet Rusya Lideri Lenin ve Dışişleri Bakanı Çiçerin başta olmak üzere, üst düzey yetkililerle gerçekleştirdiği bir dizi görüşmede Türk tarafı modern diplomasinin her türlü inceliklerini ustalıklı kullanarak, aldığı talimata göre hareket etmeye gayret gösteriyordu. Zaten Bekir Sami Bey, temelden yetişmiş bir diplomat olarak kabul edilmekteydi. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Paris'te Siyasal Bilgiler tahsilini tamamlamıştı. Petersburg Elçiliği'nde kâtiplikle başlayan memuriyeti, Amasya Mutasarrıflığı, Van, Trabzon, Bursa, Beyrut ve Halep Valilikleriyle devam etmişti. Mütareke öncesi son Beyrut Valiliği görevinden sonra Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in çağrısı ile Anadolu'ya geçmiş ve Sivas Kongresi'nin toplanmasından itibaren Millî Mücadele'nin içinde yer almıştı. Erzurum Kongresi sırasında kendisi Sivas'ta bulunmasına rağmen Heyet-i Temsiliye üyesi seçilmişti.³⁰

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyetinin Moskova'da bulunduğu süre boyunca gerçekleştirdiği görüşmeler bazı durumlarda, Ermenistan'ın neden olduğu sebeplerden dolayı, çıkmaza girmesine ve bazı durumlarda da görüşmelerin kesilip heyetlerin hükümetlerinden ek talimatlar istenmesine

26 Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento*, AÜSBF Yay., Ankara, 1964, s. 81.

27 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s. 141.

28 Mektup için bkz. *Atatürk ün Bütün Eserleri*, 2. Baskı, C. 8, Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s. 114.

29 Sovyetlerle ilişkilerin tesis edilmesi, esasında uzun ve meşakkatli bir sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. Öyle ki daha heyet oluşturulmadan, Sovyetlerle irtibatın sağlanması noktasında, kuryelerle bazı yoklamalar yapılmıştı. 11 Mayıs'ta yola çıkan heyete, hükümet tarafından verilen talimat incelendiğinde TBMM Hükümetinin Milli sınırları dahilinde Rusya ile kader birliği yapmak istediği dile getirilmiştir. Talimat, topraklarında bağımsız ve egemen olmak isteyen bir devletin bir diğer egemen devletle kurmak istediği diplomatik ilişkinin açık bir beyanı niteliğindedir. Bu konuda bilgi için bkz. Saime Yüceer, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Yay., Bursa, 1997, ss. 119-120.

30 Hamid Aral (Haz.), *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1968, s.1217.

Gazi

Akademik
Bakış

221

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

rağmen sonuç alıcı müzakereler Moskova'da 16 Mart 1921'de imzalanacak bir antlaşmanın alt yapısını hazırlayacaktı.³¹ TBMM Hükümetinin harici politikasının en önemli ayağını oluşturan bu görüşmelerde sağlanan başarı, hem doğu cephesinde Ermenilere yönelik bir askeri harekâtın başarıya ulaşmasına hem de Kafkasya'da bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerle ilk diplomatik temasların kurulmasına da zemin hazırlamıştı. Ayrıca TBMM Hükümeti, bu başarılarından sonra ilk büyükelçiliğini, Sovyet Rusya ile geliştirilen ilişkilerin önemine paralel olarak, 21 Kasım 1920'de Moskova'da açacaktı. Zaten Millî Mücadele'ye Ruslardan silah ve malzeme yardımının Anadolu'ya rahat ulaşabilmesi için 1920'de Tuapse ve Novorosisk'te birer Türk Konsolosluğu açılmıştı.³² Bu gelişmelere paralel olarak da Sovyet Rusya, 4 Kasım 1920'de Upmal Angarsky isimli temsilcisini Salahiyettar Mümessil-Müşteşar görevi ile Ankara'ya göndermişti.³³ Böylece resmi olarak Sovyet Rusya ve TBMM arasında ilişkilerin karşılıklı olarak tesis edilmesi, Ankara'da Türk Hariciyesi dış örgütlenmesi ile büyümeye başladı. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya büyükelçi sıfatı ile görevlendirilmesi³⁴, TBMM'nin Moskova nezdinde doğu bloğunda meydana gelen gelişmelerin yakinen takip edilmesine imkân tanıyacaktı. Sovyet Hükümeti tarafından gösterişli bir törenle karşılanan Ali Fuat Paşa, büyükelçi olarak görevine başladıktan bir ay sonra, 16 Mart 1921'de, taraflar arasında Moskova Antlaşması'nın imzalanmasına da eşlik edecekti.³⁵ Ali Fuat Paşa'nın görevde kaldığı 15 ay boyunca sürdürülen ilişkilerin neticesinde de TBMM Hükümeti, Afganistan başta olmak üzere, Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna ile resmi ilişkileri geliştirme imkanı bulacaktı. Bu doğrultuda TBMM Heyeti daha Moskova'da temaslarını sürdürürken, Ankara'dan aldığı talimat doğrultusunda, Afganistan'ın Moskova'da bulunan Elçisi Mehmet Veli Han ile gerçekleştirilen müzakereler neticesinde 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanacaktı. Antlaşmanın maddeleri iki egemen devletin kendi bağımsızlıklarını tanımayı teyit ettiği

31 Moskova'da yürütülen görüşmelerin neden kesildiği ve bu sırada Ermenilere yönelik askeri bir hareketin nasıl yapıldığı Moskova görüşmeleri ve antlaşmanın detayları hakkında bilgi için bkz. Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, ss. 139-222; Ayrıca bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955, ss. 62-95.

32 Girgin, *a.g.t.*, s. 709.

33 Sovyetlerin ilk heyetinin Ankara'daki temasları için bkz. Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İstirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yay., İstanbul, 2013, ss. 271-278.

34 Esasında TBMM hükümetinin atadığı ilk büyükelçi Ali Fuat Paşa'nın görevlendirilme kararnameyi incelendiğinde Osmanlı diplomasi geleneğinin aksine daha sade ifadelerle yer verildiği görülmektedir. Bu durum bile zaman içerisinde hatları iyice belli olacak olan diplomasi geleneğinde de Osmanlı geleneksel diplomasisinden kopuşu göstermesi bakımından önemlidir. Tuncer, *a.g.e.*, s. 153

35 Ali Fuat Paşa'nın, 15 ay sonra Moskova'da görevden ayrılması son derece olaylı olmuştur. Ali Fuat Paşa'nın görevden ayrılması hakkında detaylı bilgi için bkz. Bilal Şimşir, *Bizim.*, ss. 63-66: Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimi ve Kafkasya üzerindeki etkileri için bkz. Mediha Akarslan, "1920-1921 Rus Hariciye Komiserliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Arasında Kurulan İletişim", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 16 Ocak, 1995, ss. 471-483.

gibi, TBMM Hükümetinin Hive ve Buhara gibi Müslüman Türk coğrafyası ile de irtibata geçmesine olanak sağlayacaktı.³⁶ Antlaşma ile Türkiye ve Afganistan arasında diplomatik ilişkilerin gereği olarak karşılıklı elçiliklerin açılması sağlanacak, bu doğrultuda ilk olarak 1920'de başkent Kabil'e Abdurrahman Bey Türkiye'nin ilk büyükelçisi olarak atanırken³⁷, 1921 Nisan ayında da Sultan Ahmet Han'ın Ankara'da ilk Afgan büyükelçisi olarak göreve başlaması uygun görülecekti.³⁸ Karşılıklı ilişkilerin tesis edilmesi ile Türkiye, imzalanan antlaşma doğrultusunda ilk kez bir doğu ülkesine, eğitim başta olmak üzere, birçok alanda yardım elini uzatacaktı.³⁹

TBMM Hükümeti'nin Azerbaycan ile yürüttüğü diplomasi ise hem İstiklal Mücadelesinin finansal kaynakları hem de hariciye teşkilatının Kafkaslara açılması bakımından ayrı bir ehemmiyet taşımaktaydı. TBMM Hükümeti özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkaslarda meydana gelen gelişmeleri çok yakından izlerken, bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan Hükümeti ile de yakın ilişki sürdürme çabasındaydı. Savaşın son yılında dönemin Osmanlı Hükümeti'nin Bakü'nün kurtarılmasına yönelik hamleleri bu aşamada büyük önem arz etmekteydi. Ancak imzalanan Mondros Mütarekesi Azerbaycan ile sağlanan irtibatı bir süre sekteye uğratacaktı.⁴⁰

1919 yılındaki gelişmeler paralelinde Azerbaycan ile tekrardan sağlanan irtibat neticesinde 12 Ağustos 1920'de TBMM Hükümeti Memduh Şevket Bey'i (Esandal), Bakü'ye temsilci olarak tayin etmek suretiyle ilk yurt dışı temsilciliğini açmış olacaktı.⁴¹ Azerbaycan bu dönemde bağımsızlığını elde etmekle birlikte, bu ülkede Kafkasya'nın geleceği için son derece önemli gelişmeler cereyan etmekteydi. Azerbaycan yönetiminde Neriman Nerimanov liderliğinde bir sosyalist hükümet bulunuyordu ve hükümet Anadolu'daki Türk Milli Mücadelesine destek vermekteydi.⁴²

36 Onaylanmamış olan 1920 Gümrü Antlaşması bir yana bırakılırsa, TBMM Hükümetinin hukuksal açıdan geçerli olan ilk uluslararası antlaşması Afganistan ile imzalanan antlaşmadır. Antlaşma imzalandığında Sovyet Ruslarla Moskova Antlaşması daha imzalanmamıştı. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 24; Ocak 1921'de Buhara'dan Mehmet Nazari isimli bir kişi Buhara Fevkalade I. Kasidi sıfatı ile Ankara'ya gelmişti. Girgin, *a.g.e.*, s. 120.

37 Soysal, *a.g.e.*, s. 24.

38 Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921)", *Belleten*, C. XLI, S. 162, Nisan 1977, s. 718; Haziran 1922'de Abdurrahman Bey'in yerine Fahrettin (Türkkan) Paşa Afganistan Elçiliğine atanmıştır. Girgin, *a.g.e.*, s. 123.

39 Antlaşmada TBMM Hükümeti adına Moskova'da görüşme yapma صلاحiyetine sahip Dr. Rıza Nur Bey ile Yusuf Kemal Bey'in imzaları vardı. Türk-Afgan Antlaşması'nın maddeleri için bkz. Soysal, *a.g.e.*, s. 24-26.

40 Musa Oasimli, "*Bolşevik Rusiyasının Güney Qafqaz Siyaseti (1917-1918)*", Azerbaycan Xalq Cumhuriyyəti ve Qafqaz İslam Ordusu, Qafqaz Ünivesitesi Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Neşriyyatı, Bakı, 2008, s. 214.

41 İsmail Çetışli, *Memduh Şevket Esandal*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 12.

42 Ulviyye Aliyeva, *Azerbaycan ve Atatürk*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2015, s. 56.

Gazi

Akademik
Bakış

223

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Bu nedenle, Kazım (Karabekir) ve Halil Paşaların talepleri doğrultusunda, TBMM Hükümeti Azerbaycan'daki gelişmeleri yakından takip ederek, buraya halk ile iç içe olabilecek "avam" dan bir temsilci vasıtasıyla diplomatik ilişki kurmak isteyecekti. Bakü'ye gitmek amacıyla yola çıkan Memduh Bey'e, TBMM Hükümeti tarafından, görevi süresince neler yapması gerektiği hakkında dokuz maddelik ayrıntılı bir talimat verilecekti.⁴³ Bu talimat incelendiğinde, TBMM Hükümetinin Bakü Temsilciliğine ne kadar önem atfetmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Türkiye'nin Bakü Temsilciliği aynı zamanda Kafkasya'daki ilk temsilciliğidir. Bu yönüyle -başta Azerbaycan olmak üzere- Gürcistan, Dağistan, Çeçenistan, Abhazya, Osetya, Kabardin, Karaçay, Balkar gibi bölgelerdeki gelişmeleri de temsilciliğin rapor edip, Ankara'ya göndermesi gerekmektedir.⁴⁴ Ancak Ankara ile Bakü arasında doğrudan haberleşme olmadığından, bu o kadar da kolay olmayacak ve Ankara, Bakü merkezli Kafkasya ve İran'daki gelişmelerden haberdar olmak için başka kaynakları devreye sokmak zorunda kalacaktı. Dolayısıyla Ekim 1920'de Tiflis'te Türkiye'nin bir temsilcilik açması⁴⁵ Bakü'nün Ankara ile haberleşmesine veya orada görev yapan temsilcilik heyetinin kısmen desteklenmesine kolaylık sağlayacaktı. TBMM Hükümeti bu diplomatik hamlelerin yanında -Rusya'nın desteğini alarak- Kafkas Cumhuriyetleri ile bir antlaşma imzalamak için de girişimlerde bulunacak ve 13 Ekim 1921'de bu girişim Kars Antlaşması ile nihayete erecekti.⁴⁶

Bu arada Azerbaycan Sosyalist Hükümeti, Ankara'nın kendisine verdiği desteğin ve önemin karşılığı olarak Ankara'da bir temsilcilik açmak için diplomatik girişimler başlatacak ve İbrahim Ebilov'u bu amaçla Türkiye'ye gönderecekti. Bu doğrultuda Ankara'da yapılan çalışmalar neticesinde 18 Ekim 1921'de Hamamönü semtinde bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın da eşlik ettiği ve elçiliğin bayrağını kendisinin göndere çektiği bir tören ile Azerbaycan Elçiliği açılacaktı.⁴⁷ Bu tarihten sonra Azerbaycan Hükümeti de Ankara'da en üst düzeyde temsil edilmeye başlanacaktı. Dolayısıyla diplomatik düzeydeki bu irtibat, zaman içerisinde Anadolu'da verilen bağımsızlık mücadelesinde Azerbaycan'ın maddi ve manevi desteğinin etkin bir şekilde Ankara'da hissedilmesine imkân tanıyacaktı. Fakat Türk Millî Mücadelesinin zafere ulaşmasından sonra da iki ülke diplomatik ilişkileri kesilmek durumunda kalacağından Memduh Şevket Bey'in Bakü'deki görevi de 31 Mart 1924'te nihayete erecekti. Görevi süresince sorumluluk sahasındaki her türlü gelişmeyi Ankara'ya rapor etmeye özellikle ihti-

43 Şimşir, *Bizim.*, s. 77.

44 Şimşir, *Bizim.*, s. 78.

45 Şimşir, *İlk Dönem.*, s. 80.

46 Kafkas Cumhuriyetleri ile imzalanan Antlaşma için bkz. Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK Yay., Ankara, 1991, ss. 182-186.

47 Azerbaycan elçiliğinin açıldığı ve buradaki törende Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebülfez Amanoğlu (Guliyev), Akif Ahundov, *Mustafa Kemal'in Dostu İbrahim Ebilov*, Atalay Mat., Ankara, 2013, s.63.

mam gösteren Memduh Şevket Bey'in görevden ayrılmasından sonra⁴⁸ Türkiye, Bakü'ye ancak 67 yıl sonra -1991'de- Altan Karamanoğlu'nu büyükelçi olarak atamak suretiyle bağımsız Azerbaycan ile yeniden irtibat tesis edecekti.⁴⁹

Hiç şüphe yok ki TBMM Hükümeti Anadolu'da işgalci güçlere karşı beka mücadelesi verdiği bir dönemde, Rusya'daki gelişmeler yanında Azerbaycan gibi yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş, ancak istikrarları pamuk ipliğine bağlı Kafkas ülkeleri ile de diplomatik temas sağlama zarurietini içerisindeydi. Nitekim Bakü'deki temsilcilikten sonra Ekim 1920'de Tiflis'e Kazım (Dirik) Bey'in temsilci sıfatıyla gönderilmesiyle de Gürcü Hükümeti ile irtibat sağlanmış ve sınırlardaki gelişmeler izlenmeye gayret edilmişti.⁵⁰ Gürcistan da bu irtibat neticesinde 25 Aralık 1920'de Simon Mdivani'yi elçi olarak Ankara'ya gönderecekti.⁵¹ Özellikle Kars Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı Hariciyesinde yetişmiş ve bir dönem Osmanlı Devleti'nin Atina, Lahey ve Kiev Büyükelçilikleri görevinde bulunan Ahmet Muhtar Bey'in Ekim 1921'de Kazım Bey'in yerine Tiflis temsilciliğine atanmasıyla Gürcistan ile ilişkiler gayet olumlu bir havada gelişme gösterecekti. Ahmet Muhtar Bey'in, Bekir Sami Bey'in yerine bir dönem Hariciye Vekâleti görevini üstlenmesi ve bu yönüyle Hariciyenin en deneyimli personellerinden olması, Ankara'nın Tiflis ile olan ilişkilerine veya bu dönem Kafkas politikasına ne kadar önem verdiğini gözler önüne sermekteydi.⁵² Dolayısıyla yakın çevre ile bu irtibat, aynı zamanda Ermenistan Hükümetinin de siyasi yönden baskı altında tutulması bakımından Ankara Hükümetinin takip ettiği stratejiye uygundu.⁵³ Zaten gerek Moskova'da gerekse Bakü ve Tiflis'te yürütülen müzakerelerde bu husus Türk diplomatları tarafından ivedilikle ortaya konulmaktaydı.

TBMM Hükümeti, Ankara'da ilk tesis edildiği andan itibaren sadece Moskova ve Kafkasya'daki gelişmeleri değil, İstanbul ve Avrupa'daki siyasi gelişmeleri de çiçeği burnunda Hariciye Teşkilatının son derece kıt imkânlarıyla takip etmeye çalışıyordu. Bu amaçla İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyetinin ikinci başkanlığını yürüten ve aynı zamanda iyi derecede Fransızca bilen⁵⁴ Hamid Bey ile sağlanan irtibat ve ondan alınan bilgiler son derece büyük önem arz etmekteydi.⁵⁵ Öyle ki Mustafa Kemal Paşa, Batı dünyasına duyurulmak is-

48 Şimşir, *a.g.e.*, s. 84.

49 Sevsen Aslantepi, "Türkiye'nin 1920-1998 Döneminde Yabancı Devletlere Yolladığı Temsilciler", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, s. 766.

50 Sonyel, *a.g.m.*, s. 720.

51 Şimşir, *İlk Dönem.*, s. 83.

52 Şimşir, *Bizim.*, s. 104,109,111.

53 Sonyel, *a.g.m.*, ss. 721-724.

54 Mustafa Selçuk, *Türk Hariciyesinin Dünya'ya Açılan Kapısı Dersaadet Murahhaslığı*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul, 2013, s. 1.

55 Fethi Tevetoğlu, "Kızılöyü Hamid Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 9, Temmuz 1987, s. 685.

Görüş

Akademik
Bakış

225

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

tediği protesto ve mesajları, Hamid (Hasan) Bey'in İstanbul'da kurduğu bağlantılarla, ilgili yerlere ulaştırıyordu. Hamid Bey, TBMM'nin temsilcisi olduğu ilan edildikten sonra artık resmi bir şekilde çalışmalarına devam etmiş ve TBMM Hükümetinin İstanbul'daki organı haline gelmiştir.⁵⁶ Hatta bu resmi organ İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile 23 Ekim 1921'de gerçekleştirilen Esir Değişimi Antlaşması'nda önemli diplomatik işlev görmüştü. Aynı şekilde, bu resmi organ, Ankara'dan gelen hariciye temsilcilerinin İstanbul'daki çalışmalarını organize etmekle TBMM Hükümetine büyük kolaylık sağlayacaktı.⁵⁷

Ankara dışında Hariciye Vekâleti bu şekilde ilişkilerini geliştirirken Ankara'da da teşkilatlı bir yapılanma içerisindeydi. Aynı bir binasının olmaması ile birlikte, tecrübeli diplomat ve personel sıkıntısı başta olmak üzere, her düzeyde ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı. 1920 yılı daha bitmeden bütün yokluklara rağmen temsilcilik düzeyinde yapılan bütün hamlelerde ve Ankara'da gerçekleştirilen kabullerde bu sorun kendisini belli etmekteydi.

Ankara, Millî Mücadelenin merkezi olduğu günden beri -özellikle TBMM'nin açılmasıyla da- tüm dikkatleri üzerine toplamakta ve birçok yabancı gazeteci ve temsilcinin merakını cezbeder hale gelmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Hariciye Teşkilatının bu zor zamanda nelere ihtiyacı olduğunu ve nasıl bir yapılanma içerisinde bulunması gerektiğini biliyordu. Hükümet yetkilileri ile gerçekleştirilen görüşmelerde bu husus sürekli olarak dile getiriliyordu. Özellikle yeni yapılanmada Osmanlı Hariciyesinde görev yapmış tecrübeli diplomatların teşkilata bir şekilde dâhil edilip, onların tecrübelerinden faydalanılması büyük bir gereklilik arz etmekteydi. Bu düşüncelerle Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin Roma temsilciliği görevini yürüten Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'e 5 Haziran 1920'de, bir mektup yazmak suretiyle, hariciye teşkilatlanmasında deneyim ve fikirlerinden yararlanmak amacıyla onu Ankara'ya davet edecekti. Aynı zamanda kendisinin Avrupa'da bulunması, hariciyenin Avrupa temsilcisi olabileceği konusu onu cazip hale getiriyordu.⁵⁸ Ancak Galip Kemali Bey, eşinin sağlık durumunu gerekçe göstererek, Mustafa Kemal Paşa'nın davetine icabet etmeyecekti. Fakat buna rağmen kendisi Avrupa'da meydana gelen gelişmeler hakkında Ankara'ya ayrıntılı raporlar göndermeyi

56 Selçuk, *a.g.e.*, s. 5.

57 Millî Mücadele Döneminde Hamdi Bey'in faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tevetoğlu, *a.g.e.*, ss. 685-688.

58 Mustafa Kemal mektubunda bu ifadelerle yer vermişti: *"Muhterem Beyefendi; Roma'da memleketimiz ve milletimiz namına mesainizi takdir ile takip ettik. Yeni teşekkül eden halk hükümetinin Hariciye Teşkilatının gerek yeniden tanzimi ve gerek yeni hükümetin haricte temsili lazım gelen mesai ve eşhasın tayini için aramızda bulunmanıza, yeni hükümet ve millet mefkûrelerini beraberce tetkik ettikten sonra mesaimizin yeni sahasında muavenetinize ihtiyacımız vardır. Bütün bu hususati görüşmek, fikir ve faaliyetlerinizden istifade etmek üzere ilk vasıta ile aramıza gelmenizi rica ile teyidi ihtiram eylerim efendim."* Galip Kemali Söylemezoğlu, *30 Senelik Siyasi Hatıralarının Üçüncü ve Son Cildi 1918-1922*, Ülkü Mat. İstanbul, 1953, s. 424.

de ihmal etmeyecekti.⁵⁹ Lakin Avrupa'da Türkiye aleyhinde estirilen olumsuz havayı kontrol edebilmek ve gerçekte Anadolu'da verilen haklı mücadeleyi bir taraftan Avrupa kamuoyuna duyurmak, diğer taraftan da gerektiğinde Müttefik Devletlerin temsilcileri ile yerinde temas sağlamak için bir temsilciye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bütün bunlara ek olarak aktif haldeki İttihatçı bazı kesimlerin Avrupa'da belirli dönemlerde toplanarak Anadolu'daki gelişmelerle ilgili değerlendirmelerde bulunmaları, bunların yakın takip altına alınmasını da gerekli kılıyordu.⁶⁰ Bu amaçla TBMM Hükümeti, Eylül 1920'de Cami (Baykurt) Bey'i Roma'ya siyasi temsilci olarak gönderecekti. Mustafa Kemal Paşa, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'ya hitaben 8 Eylül'de yazdığı bir mektupta, böyle bir temsilciliğe neden gerek duyulduğunu izah ederek, Cami Bey'e gösterilecek kolaylık için şimdiden teşekkürlerini bildirmişti.⁶¹ Cami Bey bu görevine atandığında Roma'da Osmanlı Devleti'ni temsilen Osman Nizami Paşa bulunuyordu⁶².

Cami Bey, Roma'da görev yaptığı süre boyunca, gerek basın kanalıyla Anadolu'daki Millî Mücadele'nin haklılığını dünya kamuoyuna duyurmak ve gerekse TBMM Hükümetinin dış siyasette Avrupa'da izini sürmek istediği birçok gelişmenin detaylarını öğrenmek ve buna uygun bir politika yürütmek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmalar kayda değerdir. Bu konuda Şubat 1921'de Londra'da gerçekleştirilen ve TBMM Hükümetinin davet edildiği ilk uluslararası konferansla ilgili, Müttefikler nezdinde diplomatik girişimlerde bulunma, Ankara heyetinin karşılanması ve Cami Bey'in de eşlik ederek Londra'ya gönderilmesi, Roma Temsilciliği vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.⁶³

Ayrıca Anadolu'daki mücadeleye silah ve cephane satın alınması için gerekli kuruluşlarla irtibatın sağlanması ve İngilizlerin Malta Adası'nda esir tuttuğu üst düzey asker ve siyasilere, özellikle Londra Konferansı'ndan sonra, serbest bırakılması için diplomatik girişimlerde bulunması, temsilciliğin icra ettiği diğer görevler arasındaydı.⁶⁴

Fakat Cami Bey'in görevi bazı nedenler dolayısıyla uzun sürmeyecekti. Aralık 1921'de Cami Bey, TBMM Hükümeti tarafından Ankara'ya çağrılacak ve yerine 5 Ocak 1922 tarihinde Celaledin Arif Bey atanacaktı. Ne var ki Cami Bey'in bu çağrıya uymayarak Ankara'ya gelmemesi üzerine meclis, 21 Ekim

59 Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, AAM Yay., Ankara, 2002, s. 234; Galip Kemali Bey'in Ankara'ya gönderdiği raporlar için bkz. Söylemezoğlu, *a.g.e.*, ss. 426-429, 501-512.

60 Avrupa'da İttihatçıların faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Erdal Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif Abdülkadir Cami Baykurt (1877-1949)*, TTK Yay., Ankara, 2018, ss. 141-148.

61 Çelebi, *a.g.e.*, s. 234.

62 Tuncer, *a.g.e.*, s. 153.

63 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 148.

64 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 162-163; Ayrıca bkz. Muhammet Sarı, *Yakın Dönem Türk Siyasi Tarihinde Cami (Baykurt) Bey*, Çizgi Yay., Konya, 2015, ss. 160-164.

1922 tarihli oturumda gerçekleştirdiği oylama ile Cami Bey'i mebusluktan istifa etmiş sayacaktır.⁶⁵ Roma Temsilciliği, Celaleddin Arif Bey döneminde de aktif bir şekilde siyasi çalışmalarına devam etmiş, özellikle silah ve cephane satın alınması noktasında görüşmelerin yürütülüp, Ankara'nın bilgilendirilmesinde etkin görevler ifa etmiştir.⁶⁶

İlerleyen dönemde TBMM Hükümeti, Avrupa ile ilişkilerin kuvvetlenmesinde Roma Temsilciliğine yardımcı olmak ve daha etkin bir diplomasi yürütmek amacıyla Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'ndan⁶⁷ 5 gün sonra Ahmet Ferit Bey'i de TBMM Hükümetinin Paris Temsilciliğine atayacaktır.⁶⁸ Ahmet Ferit Bey, meslekten yetişmiş bir diplomattı. Osmanlı Döneminde Atina, Sofya ve Roma elçiliği görevinde bulunmuş, savaş yıllarında kısa süreliğine hariciye nazırlığı, Mütareke Döneminde ise Damat Ferit Hükümetinde Nafia nazırlığı görevlerini icra etmişti. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da meclis açılıp çalışmalar başladığında, -Ahmet Ferit Bey'in İstanbul'da İngilizlerden saklandığı bir dönemde- Ankara'ya getirilmesi için Fransızlar nezdinde⁶⁹ özel bir çaba harcamış ve Ankara'ya getirilip hükümette görev almasını sağlamıştır. Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra da tecrübesine binaen 6 Şubat 1923 tarihine kadar mücadelenin en buhranlı döneminde TBMM Hükümetinin Paris Mümessili olarak görev yapmıştır.⁷⁰

Ahmet Ferit Bey Paris'e vardığında, o sırada Osmanlı Devleti'nin temsilcisi sıfatıyla Mehmet Nabi Bey görev yapmaktaydı. Ahmet Ferit Bey, ilk iş olarak Ankara Temsilciliğine Osmanlı Sefaret Binasında yer verilmesi için girişimlerde bulunacak, fakat bu husus İstanbul Hükümetince uygun görülmecekti. Bunun üzerine Osmanlı Sefaretine iki yüz metre mesafede Ahmet Ferit Bey, bir daire kiralamak suretiyle, Ankara Temsilciliğini açmıştı.⁷¹ Aslında temsilciliğinin Osmanlı Sefaretine bu kadar yakın olmasında sefaretin gözlem altında tutulması ve her türlü çalışmalarının izlenmesi gibi stratejik bir amaç güdülmekteydi. Zaten sefaretin Başkatibi Mehmet Ali Bey, gizlice Ankara hesabına çalışmakta olduğundan her türlü yazışma ve görüşmeyi Ahmet Ferit Bey'e aktarmaktaydı.⁷²

65 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 159, 165.

66 Yılmaz, *a.g.e.*, ss. 161-163; Roma'daki temsilcilik 1923'te Suat (Davas) Bey'in atanması ile elçiliğe dönüştürülmüştür. Girgin, *a.g.e.*, s. 123.

67 Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması uzun bir diplomatik hazırlık döneminden sonra gerçekleşmiş büyük bir siyasi başarıdır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Biçe Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, TTK Yay., Ankara, 1994, ss. 121-149.

68 Yenal Ünal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2009, s. 42.

69 Bu sırada Ankara'nın elinde üç Fransız zabiti vardı. Bunlara karşılık olarak Ahmet Ferit Bey, İstanbul'dan getirilmesi istenen üç kişiden biriydi. Ünal, *a.g.e.*, s. 42.

70 Ünal, *a.g.e.*, s. 42.

71 Şimşir, *Bizim.*, s. 139.

72 Ünal, *a.g.e.*, s. 43.

Ahmet Ferit Bey'in başkanlığındaki Paris Temsilciliği, Sakarya Zaferi'nden sonra açılmıştı. Bilindiği gibi bu zafer, Türk Millî Mücadelesini yürüten hükümetin Müttefik Devletlerle diplomatik ilişkilerinin seyrinde ve Avrupa kamuoyu nezdinde Türklerin haklı davalarının savunulmasında önemli bir merhaleydi. Ankara Hükümeti, bu zaferden sonra dış temsilciliklerinin sayısını artırmakla birlikte, büyüyen Hariciye Teşkilatının daha organize olmasında kararlı ve cesur adımlar atmaya başlamıştı. Bu durum doğal olarak Paris'teki temsilciliğin iş yükünün artması anlamına geliyordu. Nitekim Ahmet Ferit Bey, TBMM Hükümetinin Müttefiklerle yürüteceği diplomatik ilişkilerin koordine edilmesi ve yabancı basının ilgisinin bu davaya çekilmesi başta olmak üzere, Hindistan Hilafet Komitesinin Millî Mücadeleye gönderdikleri yardımların Ankara'ya ulaştırılması gibi görevleri ifa etmiştir.⁷³ Ayrıca Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesinden sonra, ordunun bir kolunun Çanakkale'ye yönelmesi ile Müttefik Ordularla ortaya çıkan Çanakkale Krizinin Paris ayağının yürütülmesinde de aktif görevler almış ve Fransız Dışişleri ile sağlanan diplomatik irtibat neticesinde Fransız Ordularının Çanakkale'den çekilmesi kararının alınmasında, rol oynamıştır.⁷⁴ Bütün bu gelişmelere ilaveten Lozan Barış Konferansı'na giden İsmet Paşa ve heyetinin Lozan'a ulaşması ve heyete mali konularda desteğin sağlanması Ahmet Ferit Bey'in bu dönemde yürüttüğü faaliyetlerinin Türk Hariciyesi için ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁷⁵ Ayrıca İsmet Paşa'nın Paris ziyareti sırasında Osmanlı Devleti'nin Batı ve Kuzey Avrupa'daki diplomatik misyonlarını Ankara Hükümetinin Paris temsilciliğine bağlanması kararı Ahmet Ferit Bey'in görevi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Öyle ki Paris artık Batı ve Kuzey Avrupa'daki Türk temsilcilikleri için istasyon haline getiriliyordu. Bu düzenleme Roma'da bulunan Türk temsilciliği için de düşünülerek Moskova hariç Orta ve Doğu Avrupa'daki Osmanlı diplomatik misyonlarının da buraya bağlanması kararına etki edecekti⁷⁶.

Ankara'da yeniden filizlenen Türk Hariciye Teşkilatının uluslararası düzeyde en kapsamlı ve en ağır görevlerinden birisi, savaşın Anadolu'da devam ettiği bir sırada -Şubat 1921'de- Londra'da başlayan ve sonuçları itibarıyla Misak-ı Milli Kararlarının uluslararası platformda dile getirilmesine olanak ve-

73 Şimşir, *Bizim.*, s. 143.

74 Ünal, *a.g.e.*, s. 46; Fransa'nın Çanakkale'deki birliklerini çekip, İngilizleri yalnız bırakmasında Avrupa'da bu dönemde yaşanan İngiltere ve Fransa arasında ciddi sıkıntıya neden olan Ruhr Havzası Krizinin de etkisi vardır. Ahmet Ferit Tek, iki ülke arasındaki bu gelişmeleri de yakından takip ederek Ankara'ya bilgi sunmaktaydı. Bkz. İsmail Şahin - Ersin Müezzinoğlu, "Lokarno ve Musul Kışkacında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, Nisan 2016.

75 Ahmet Ferit Bey, Paris Temsilciliği görevinden sonra da uzun yıllar Türk Hariciye Teşkilatına Londra, Varşova ve Tokyo Büyükelçisi olarak hizmet etmiştir. Ünal, *a.g.e.*, ss. 50-54; 1925'te Cevat (Açıkalın) Bey'in atanması ile Paris Temsilciliği, Büyükelçiliğe dönüştürülmüştür. Girgin, *a.g.e.*, s. 123.

76 Tuncer, *a.g.e.*, 179.

ren konferanstaki çalışmalarıydı. TBMM Hükümeti, 4 Şubat 1921'de mecliste gerçekleştirilen gizli görüşmede konuyu gündeme getirdiğinde, Mustafa Kemal Paşa konferansın ehemmiyetine işaret ederek, İstanbul Hükümetine öneride bulunup tek bir heyetin Londra'da Türkiye'yi temsil etmesi veya her halükârda TBMM Hükümetine ait bir müstakil heyetin gönderilmesi seçeneklerini sundu.⁷⁷ Bu konuda İstanbul Hükümeti ile birçok görüşme gerçekleştirilmesine rağmen TBMM, Londra'ya ayrı bir heyet gönderme kararı alacaktı.⁷⁸ Heyet Başkanı sıfatıyla Bekir Sami Bey'in resmi bir davet alabilmek için İtalya Hükümeti aracılığıyla gerçekleştirdiği diplomatik temaslar, TBMM Hükümetinin verdiği bütün talimatlara uygun bir şekilde cereyan etmekteydi. Zaten bu konuda heyet, konferansta da hangi esaslar dâhilinde görüşmelerde bulunacağı ile ilgili sıkı talimat almıştı. Konferansta Bekir Sami Bey'in okuduğu muhtıra, Ankara'da hariciye kurmaylarının hummalı çalışmaları neticesinde ortaya çıkarılmış, sınırları belli, bütün diplomatik nüansları tespit edilerek Misak-ı Milliye göre hazırlanmıştı.⁷⁹

Her ne kadar Londra'da taraflar arasında bir antlaşma sağlanamasa da TBMM Hükümetinin davasını savunmada gösterdiği performans ve hukuki olarak Müttelikler nazarında tanınmasında Ankara'daki Hariciye Örgütü içerisindeki bir avuç diplomatın çabaları etkili olmuştur.⁸⁰

Millî Mücadele yıllarında hükümetin her türlü faaliyetleri gibi, harici politikası da meclis tarafından sıkı denetime tabi tutulmaktaydı. Özellikle meclis içerisinde muhalif bir grubun dış politikada sık sık, "Hükümet, meclisten habersiz iş görüyor." diye şikâyetle bulunması, Mustafa Kemal Paşa ve Hariciye Vekillerinin, mümkün olduğu kadar sıklıkla, kürsüye çıkarak takip edilen dış politika hakkında izahat vermelerine yol açmaktaydı.⁸¹ Moskova'da yürütülen görüşmeler, Ermenilere yönelik askerî harekât ve sonrasında imzalanan barış antlaşması, Londra Konferansı'na gönderilecek heyet meselesi, dış temsilciliklere yapılan atamalar ve hatta Lozan Barış Konferansı sırasında İsmet Paşa başkanlığında oluşturulan heyetin yürüttüğü diplomasi, sürekli olarak meclis kürsüsünden eleştirilere maruz kalırdı. Böyle durumlarda mebusları bilgilendirmek amacıyla eleştirilerin odağındaki hariciye vekilleri söz alıp kürsüye çıktıklarında da çoğunlukla sorulara muhatap olurlardı.⁸² Şüphesiz Londra Konferansı sırasında Misak-ı Milliye aykırı antlaşmalar imzalamakla suçlanan ve sonrasında

77 Konu ile ilgili İstanbul Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalar için bkz. Nurtan Çetin, *Son Sadrazam Ahîmet Tefîk Paşa*, AAM Yay., Ankara, 2015, ss. 419-427.

78 Adnan Sofuoğlu-Seyfi Yıldırım, *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı*, AAM Yay., Ankara, 2018, ss. 164-165.

79 Muhtıranın tam metni için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1919-1923*, C. I, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, ss. 293-297.

80 Londra Konferansı hakkında detaylı bilgi için bkz. Sofuoğlu-Yıldırım, *a.g.e.*, s. 189-266.

81 Soysal, *a.g.e.*, s. 87.

82 Soysal, *a.g.e.*, 87.

Hariciye Vekâleti görevinden istifa etmek zorunda bırakılan Bekir Sami Bey'in mecliste maruz kaldığı durum, aldığı ağır eleştiriler bu duruma ayrı bir örnek teşkil etmekteydi.⁸³ Meclis'te son derece ateşli konuşmaların yapıldığı böyle durumlarda çoğunlukla Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıkar ve hükümetin dış politikasının esasları üzerinde uzun konuşmalar yaparak, mebusları bilgilendirirdi. Meclisin dış politikada hariciye üzerinde bu derece hassasiyet göstermesi, bazı durumlarda hariciye vekili ve diplomatların uluslararası görüşmelerde bu hassasiyeti kullanarak, manevra yapabilmelerine imkân da tanıyordu. Nitekim Moskova görüşmeleri sırasında Yusuf Kemal Bey'in bir meselede Rusların sıkıştırmasına muhatap kalması üzerine, kendilerinin bu durumu kabul etmeleri halinde bunu asla meclise anlatamayacaklarını izah etmesi, diplomatların meclisi ne derece önemsediklerini göstermekteydi.⁸⁴

Anadolu'da Türk Millî Mücadelesinin zafere erişerek, Mudanya Ateşkes Antlaşması⁸⁵ ile kesin bir barış antlaşmasına giden sürece kapı aralandığında, TBMM Hükümeti 1 Kasım 1922'de saltanatı lağvetti. Bu, yeni bir devletin adını ve yönetim biçimini belirlemede atılmış en önemli adımdı.⁸⁶ TBMM Hükümeti, bu yeni dönemde İstanbul'da meydana gelen gelişmelerden haberdar olmak ve yabancı devletlerin temsilcileriyle gerekli temasları gerçekleştirebilmek için 9 Aralık 1922 tarihli toplantısında, İstanbul'da belli bir süreye kadar Ankara'yı temsil edecek bir kurumun tesis edilmesini uygun gördü.⁸⁷ Dersaadet Murahhaslığı adını alacak olan ve başkanlığına Dr. Adnan (Adivar) Bey'in getirileceği bu kurum, daha önce TBMM Hükümeti adına Doğu Trakya'yı teslim almak üzere İstanbul'a Müttefik Temsilcilerle görüşmelerde bulunmak amacıyla gelen Refet Paşa'dan⁸⁸ yönetimi tekrardan devraldı. Dersaadet Murahhaslığı, bir süre İstanbul'da Osmanlı Hükümetinin daha önce kullandığı Nafia Nezareti Binasında çalıştıktan sonra, Ekim 1923'te Bab-ı Ali'deki Eski Hariciye Nezaretine

83 Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey'in imzaladığı antlaşmalar ve sonrasında istifa etmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sofuoğlu-Yıldırım, *a.g.e.*, ss. 373-400.

84 Soysal, *a.g.e.*, s. 90.

85 Mudanya Ateşkes Antlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Eyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, AAM Yay., Ankara, 2002.

86 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1984, s. 352.

87 Selçuk, *a.g.e.*, s. 22.

88 Esasında görevleri arasında İstanbul temsilciliği belirtilmemesine rağmen yaptığı görüşmelerle Refet Paşa burada bir süre TBMM Hükümetinin gayri resmi temsilcisi olarak vazife de görmüştü. Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi ve faaliyetleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Kaya, Refet Bele, *Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963*, Bengi Yay., İstanbul, 2010, ss.131-162; Aynı dönemde İstanbul'da bulunan Müttefik Devletlerin kuvvet kumandanları ile temas ve iş birliği yapmak, ilga edilen Osmanlı Savunma Nezareti işlerini temizlemek ve düzenlemek görevi ile Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı görevi ile Selahattin Adil Paşa da İstanbul komutanlığı görevine atanmıştı. Dersaadet Murahhaslığının görevini icra etmede İstanbul Komutanlığı da önemli görevler icra etmişti. Selahattin Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri*, Zafer Mat. İstanbul, 1982, s. 410.

ait binada 1928 yılına kadar görev yaptı.⁸⁹ Kurum, bu süre zarfında Müttefik Devletlerin temsilcileri ile her türlü görüşmeyi yapmakla yetkili kılınırken, İstanbul ile Ankara arasında irtibatın sağlanması, daha önce oluşturulan sansür kurulunun denetlenmesi, İstanbul'daki personelin maaşlarının düzenlenmesi, yabancı ve yerli vatandaşların tüm bürokratik işlemlerinin düzenlenmesi, şehirdeki istihbarat faaliyetlerinin koordine edilmesi gibi temel işlere yoğunlaşmıştı.⁹⁰ Bütün bu yoğun işlemlerin arasında kurum, Osmanlı yönetimi zamanında yurt dışında faaliyette olan, elçilik ve konsolosluk gibi, esasta hariciye bünyesinde olan diplomasi işleri ile de ilgilenmek durumunda kalmıştı. Bu noktada TBMM'nin çıkarmış olduğu kanunların ilan edilmesi ve iletilmesi, hükümetin kararları ve Hariciye Vekaletinin bu temsilciliklerle ilgili bütün işleyiş ve uygulamaları bu kurum vasıtasıyla yurt dışı temsilciliklerine iletilerek, gerekli olan düzenlemeler yapılmıştı.⁹¹

Dersaadet Murahasığının görevleri arasında şüphesiz en önemli olanlardan birisi de Lozan Barış Konferansı'na gidecek Türk Heyeti'nin İstanbul'da Müttefik Temsilcilerle yapacağı görüşmeleri organize etmektir.⁹² Sekiz ay süren Lozan Barış Görüşmeleri öncesi, sırası ve sonrasında yaşanan gelişmeler, hem yeni yeni şekillenmekte olan Hariciye Teşkilatı açısından hem de bağlı bulunduğu TBMM Hükümeti açısından büyük bir sınav niteliği taşımaktaydı. Daha Mudanya Ateşkes Görüşmeleri sırasında, Ankara Hükümeti ile Müttefik Devletler arasında karşılıklı nota alışverişlerinin yaşanmaya başladığı andan itibaren Hariciye Vekâleti, büyük bir ehemmiyetle gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in istifa ettirilerek, Lozan'a Türk Heyetinin Başkanı olarak gidecek İsmet Paşa'nın Dış İşleri Bakanlığına getirilmesinden sonra, 46 kişilik heyetin oluşturularak gerekli yetki ve düzenlemeler yapıldı.⁹³ Heyete, Hariciye Vekâletinden İsmet Paşa başta olmak üzere, Hukuk Müşavirleri Münir (Ertegun) Bey ve Yusuf Hikmet (Bayur) Bey, Dış İşleri Siyasi Genel Müdürü Zühtü (İnhan) Bey, Vekâlet memurlarından M. Emin Ali (Türk-geldi) Bey, Mehmet Ali (Balın) Bey, Saffet (Sav) Bey, Celal Hazım (Arar) Bey ve Rifat Bey olmak üzere on kişilik bir ekip katıldı.⁹⁴ Dolayısıyla Hariciye Vekâleti, Lozan Heyeti içerisinde -beklendiği gibi- ağırlığını hissettirecekti. Görüşmeler başladığında da Hariciye Vekâleti, diğer hükümet birimleri ile teyakkuz halinde Lozan'daki heyete her türlü desteğini sürdürecekti.⁹⁵

89 Selçuk, *a.g.e.*, s. 23.

90 Selçuk, *a.g.e.*, ss. 28-37.

91 Selçuk, *a.g.e.*, s. 38.

92 Selçuk, *a.g.e.*, s. 41.

93 Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, 2. Baskı, Alfa Yay., İstanbul, 2013, ss. 80-82.

94 Bilal N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 3. Baskı, Bilgi Yay., İstanbul, 2014, ss. 13-14.

95 Lozan Barış Konferansı, konferans sırasında Türk Heyetinin takip ettiği diplomasi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demirci, *a.g.e.*, ss. 100-224; Ayrıca bkz. Cemil Bilsel, *Lozan*, C. II, Sosyal Yay., İstanbul, (T.Y).

2. Cumhuriyetin İlanından Sonra Türk Hariciyesinin Gelişimi

1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması Türk Hariciye teşkilatı için önemli bir dönüm noktası olmuştu. Bu tarihe kadar Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına uyarak çok az hariciyeci diplomat veya memur Ankara'ya gelmiş ve hükümette görev almıştı. Öyle ki bu tarihte kadar Osmanlı Hariciye Nezaretine bağlı 184 memurdan sadece 39'u Ankara'ya gelerek yeni yönetimde yerlerini almışlardı⁹⁶. Saltanatın kaldırılmasından sonra Ankara'daki hariciye örgütlenmesi dışında kalanlar bir şekilde kendilerine Ankara'da veya hükümetin görevlendireceği bir yerde uygun pozisyon arayışlarına başlamışlardı. Ancak bu aşamadan sonra Ankara bu kişilere karşı son derece seçici bir yol izlemeye başlamıştı. Öyle ki Milli Mücadele sırasında Ankara'nın çağrısına uymamasına rağmen Milli Mücadeleyi destekleyen ve hatta ateşkes görüşmeleri yapılırken Mudanya'yı ziyaret eden Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'in zaferden sonra mesleğini devam etmesi uygun görülmemiştir⁹⁷. Ayrıca bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin yurt dışında bulunan temsilcilik ve elçilik binalarının mülkiyeti de Ankara'daki yönetimin tasarrufuna geçmişti.⁹⁸

Cumhuriyetin ilan edildiği döneme kadar Sovyetlerin, Gürcistan'ın, Afganistan ve Azerbaycan'ın siyasi temsilcilikleri, elçilik mensupları görevlerine devam ettiğinden, Ankara'da küçük bir kordiplomatiklik ekibi oluşmuştu.⁹⁹ Türkiye ise 1920 yılında Moskova'da açılan büyükelçilik başta olmak üzere, Bakü, Kabil, Roma, Tiflis ve Berlin'de, 1921'de Sofya ve Paris'te, 1922'de Lahey'de, 1923'te Atina, Bern, Bükreş, Madrid, Stokholm'de açılan temsilcilikler düzeyinde temsil ediliyordu. Tahran'da ise 1923'te büyükelçilik düzeyinde temsil ediliyordu. Bunlara ayrıca Osmanlı Hükümeti döneminden kalan Avrupa'daki 9 temsilcilik de eklendiğinde hariciyenin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki çekirdek haldeki temsilcilikleri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Londra gibi bir merkeze 1924 yılında temsilcilik açılrsa da -yurt dışı örgütlenmesinde ve yeni katılımlarla birlikte- elçilik ve konsolosluk düzeyinde açılma, 1927 yılından sonra olmuştu. Öyle ki bu tarihte Türkiye'nin, elçilik ve konsolosluk dahil olmak üzere, yurtdışındaki diplomatik misyon temsilciliklerinin sayısı 72'ye yükselmişti.¹⁰⁰

Cumhuriyet Hükümetinin, Ankara'yı başkent olarak seçmesi ve bunu dünya kamuoyuna duyurmasından sonra, başta İngiltere olmak üzere, Mütte-

96 George S. Harris, *Atatürk's Diplomats & Their Brief Biographies*, ISIS Press, İstanbul, 2010, s. 24.

97 Galip Kemali Bey'in bu dönem ile ilgili faaliyet ve düşünceleri için bkz. Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya (1918-1922)*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, ss. 290-310.

98 A. Nuri Yurdusev, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası: Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu*, USAK Yayınları, Ankara, 2010, s. 49.

99 Girgin, *a.g.t.*, s. 709.

100 Bu konuda detaylı bilgi ve tam liste için bkz. *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye*, C. IV, ss. 586-592; Ayrıca 1920 ve 1998 yılları arasında yurt dışında açılan büyükelçilik, elçilik, maslahatgüzarlık ve temsilcilik hakkında tam liste için bkz. Aslantepe, *a.g.e.*, ss. 759-802.

Görüş

Akademik
Bakış

233

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

fik Devletler elçiliklerini, -Ankara'daki yönetimin geçici olacağı zannıyla- yeni başkente ilk etapta taşımak istememişlerdi. Zaten İstanbul'un işgalden kurtarılmasından sonra Müttefikler, "İşgal Yüksek Komiserliği" adı altındaki makamlarını "Temsilciliklere" dönüştürmelerine rağmen, Ankara'ya taşıma işleminde ayak direliyorlardı. Bu konuda Dersaadet Murahhaslığı, Müttefik Temsilcilerle irtibat halinde Cumhuriyet Hükümetinin Ankara'da ilgili devletlere elçilik için arsa tahsis edeceği haberini iletmesine rağmen, 1924 yılı itibarıyla henüz taşıma işlemi gerçekleşmemişti.¹⁰¹ Özellikle İngiltere, bu grupta başı çekmekle birlikte, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya gibi ülkeler de İngiltere'nin alacağı tavra göre hareket edeceklerdi. Bu sorunun yanında Müttefik Devletler, kendilerine göre yeni devlet Türkiye'nin geleceğini henüz tam olarak kestiremediklerinden, Osmanlı Devleti döneminde İstanbul'da bulundurdıkları büyükelçiliklerini aynı statüde devam ettirmek istemeyerek, ilk etapta ortaelçilikle başlamak istiyorlardı. Bu durum, Türk Hariciye Teşkilatının bu devletlerin dış işleri ile uzun süren diplomatik yazışmalar gerçekleştirmelerine neden olmuştu. Nitekim 1924'ten itibaren yavaş yavaş bu sorun çözülmeye başlayacak ve 1926-1927 yıllarında karşılıklı olarak temsilcilikler büyükelçiliğe dönüştürülecekti.¹⁰²

Bu arada Dersaadet Murahhaslığı -Hariciyeden aldığı yetki ile İstanbul'da Avusturya, Almanya ve Romanya diplomatik temsilcileri ile ikamet, dostluk ve ticaret antlaşmaları imzalamak suretiyle, diplomatik misyonunu yerine getirmeye devam ediyordu. Bu devletlerle sağlanan irtibat ile -1924 yılından itibaren- adı geçen ülkelerin elçileri cumhurbaşkanına güven mektubunu sunmak suretiyle, İstanbul'da görevlerine başlayacaktı.¹⁰³ Aynı yıl içerisinde de Polonya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya gibi devletler temsilcilerini İstanbul'a göndermek suretiyle Türkiye ile diplomatik ilişkilerini başlatacaklardı.¹⁰⁴ Bütün bu gelişmelere rağmen Avrupalı ülkeler temsilciliklerini Ankara'ya taşımak istemiyorlardı. Türk Hükümeti, ilgili ülkelere çağrılarda bulunarak elçilik için Ankara'dan kendilerine tahsis edilecek arazi seçimine bir an evvel başlamalarını istiyordu. Hatta 1925'te Hariciye Vekaletinin hazırlayıp bakanlar kuruluna sunduğu bir tasarıda, yabancı sefaletlerin bir an evvel Ankara'ya gelmeleri, ayrıca İstanbul'daki Dersaadet Murahhaslığının da bu vesile ile kapatılması isteniyordu. Hükümetin de

101 Selçuk, *a.g.e.*, s. 58.

102 Selçuk, *a.g.e.*, s. 60: 1927 yılında Türkiye'de yabancı diplomatik misyon sayısı 26'ya çıkmıştı. Tam liste için bkz. *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye*, C. IV, ss. 593-597.

103 Ali S. Öncü-Erkan Cevizliler, "Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti Arasında 28 Ocak 1924 Tarihinde İmzalanan Dostluk Antlaşması, İkamet ve Ticaret Mukaveleleri", *Turkish Studies*, S. 8/5, Bahar, 2013, s. 541; Nisan 1924'ten itibaren İstanbul'daki Amerikan Temsilcisi Amiral Bristol, İtalyan Temsilcisi Montagna ve Romen Elçisi Filality Ankara'ya geçici olarak gelmişlerdi. Atatürk sadece Romen elçisini kabul ile güven mektubunu almıştı. Aynı yılın haziran ayında da İstanbul'daki Alman Elçisi Nadolny Ankara'da Atatürk tarafından kabul edilerek güven mektubunu sunmuştur. Girgin, *a.g.e.*, s. 121.

104 Selçuk, *a.g.e.*, s. 63.

uygun bulması ile ilgili devletlere çağrıda bulunulmakla birlikte, bu devletlerin artık doğrudan Ankara'daki Türk Hariciye Vekaleti ile -aracı olmadan- bağlantıya geçmelerini sağlamak için de Dersaadet Murahhaslığının kapatılmasına karar veriliyordu.¹⁰⁵ Türk Hükümetinin bu kararlılığı neticesinde ilgili devletler sefaretlerine yer bakmak için peyder pey Ankara'ya gelerek, hem arazi seçimine hem de -ilk etapta elçilik inşaatları tamamlanana kadar- kiralama yolu ile uygun konut veya binalar arayacaklardı. Türk Hükümeti, bir taraftan gelen ülkelere temsilciliklerinin konut kiralatmalarını karşılama yoluna giderken, diğer taraftan da elçilik inşa edecek ülkelere bedava arazi tahsisinde bulunuyordu. Bu konudaki giderler de örtülü ödenekten karşılanıyordu.¹⁰⁶

Bu arada bahsetmekte yarar olan bir konu da Türkiye'nin ABD ile diplomatik ilişkiler kurması meselesidir. Milli Mücadele süresince Amerikan Hükümeti, Ankara ile kontrollü bir teması tercih etse de Anadolu'da devam eden milliyetçi hareketin yakın gelecekte Türkiye'yi idare edeceğini fark etmişti. Amiral Bristol'un raporları ile Anadolu'daki gelişmeleri takip eden ABD Hükümeti, tanıma anlamına gelecek herhangi hukuki oluşumlardan kaçınmasına rağmen diplomat Robert V. Imbrie'yi Ankara'da araştırmalar yapmak için "Amerikan Yüksek Komiseri Mark Bristol'un Ankara Mümessili" sıfatıyla Mart 1922'den sonra Anadolu'ya göndermişti¹⁰⁷. Ancak buna rağmen ABD Hükümetinin Yeni Türk Devletine bakışının değişmesi uzun ve çetrefilli bir süreçten geçecekti. Öyle ki ABD'deki Ermeni Lobisinin ABD Hükümet ve senatosuna yaptığı baskı ile ortaya çıkan fiili durumdan dolayı iki ülke arasında resmi ilişkilerin kurulması 1927'den sonra gerçekleşebilirdi. Ermeni Lobisinin yoğun faaliyetleri neticesinde Lozan Barış Antlaşması'nın senatoda onaylanmaması iki ülke ilişkilerinde düşük yoğunlukta bir krize neden olmuştu. Ancak Şubat 1927'de gerek ABD Temsilcisi Bristol'un, gerekse Hariciye Nazırı Tevfik Rüştü Bey'in yoğun diplomatik müzakereleri neticesinde kriz aşılabileceği ve senatonun Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamadan -bir ara formül bulunarak- karşılıklı notalarla diplomatik ilişkilerin başlatılması yoluna gidilecekti. Bu çalışmalar doğrultusunda, ABD'deki Ermeni Lobisinin yoğun protesto gösterileri arasında, 9 Mayıs 1927'de Amerikan Dış İşleri Müsteşarı Joseph Grew'in Ankara'ya büyükelçi olarak atanması gerçekleşecekti.¹⁰⁸ Aynı ay içerisinde Türk Hükümeti de Ahmet Muhtar Bey'i Washington Büyükelçisi olarak atayacaktı.

105 Selçuk, *a.g.e.*, s. 74; 1925 yılı itibarıyla İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Japonya'nın büyükelçilikleri, Polonya, Yunanistan, Belçika, Yugoslavya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, İspanya, İsveç, Danimarka, Hollanda gibi devletlerin ise temsilcilikleri hala İstanbul'daydı. Girgin, *a.g.e.*, s. 122.

106 Selçuk, *a.g.e.*, s. 75.

107 Hikmet Öksüz- İsmail Köse, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*, KTU Yay., Trabzon, 2015, s. 158.

108 ABD elçisi göreve başlayıp bir süre İstanbul'da görev yaptıktan sonra Ankara'ya geçmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, TTK Yay., Ankara, 2016, ss. 489-505.

Karşılıklı elçilerin görevlendirilmesi ile 1917'den beri kesilmiş olan ilişkiler, 10 yıllık bir aradan sonra yeniden başlayacaktı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da yabancı devlet elçilerini ağırlamak, onlara uygun kalacak yer tahsis etmek gerçekten çok büyük sorundu. Öyle ki Millî Mücadele Döneminde gelen temsilciler, Ulus'ta Taşhan denilen basit bir otelde ikamet etmek zorunda kalıyordu. Temsilciler için ev satın alınması durumunda bile, bu evlerin elçilik standartlarına uygun olmamasından, temsilciler genellikle geçici süre ile kiralama yapıyor veya -Ankara'yı ziyarete gelen Amerikan temsilcisi gibi- kendisini getiren vagona ikamet edebiliyordu. Aynı şekilde Almanya elçisi, arsa üzerinde elçilik inşaatı bitinceye kadar ahşaptan yapılmış büyük bir barakada belirli bir süre kalmıştı.¹⁰⁹ Doğal olarak bu gibi durumlar yeni başkent, Avrupa ülkeleri nezdinde, imkânları son derece kısıtlı, yaşam standardı düşük bir yer olarak algılanmasına neden oluyordu. Kısa sürede bu soruna el atan Cumhuriyet Hükümeti, Hariciyenin teşkilatlanması başta olmak üzere, elçilik ve konsoloslukların durumu, yabancıların kalacakları yerlerin iyileştirilmesi, yurtdışındaki elçilik ve temsilciliklerle iletişimin sağlıklı bir şekilde sağlanması gibi fiziki sorunlarla uğraşmak durumunda kalmıştı.

Ayrıca Hariciye Teşkilatı, bir taraftan yurt içi ve yurt dışı temsilcilerin statü ve hukuki pozisyonları ile uğraşırken, diğer taraftan da teşkilatın ihtiyacı olan kaliteli personel için hummalı bir çalışma içerisine girmişti. Bu amaçla ilk yıllarda doktorlar, mühendisler, karantina memurları ve tanınmış ailenin çocukları hariciyeye kazandırılarak hariciyenin teşkilatlanmasında onlardan azami ölçüde yararlanılmıştı. Bu geçiş dönemi tamamlandıktan sonra da "Hariciyeye Giriş Sınavı" adı altında çeşitli dallarda sınavlar yapılarak yetenekli ve lisan bilen başarılı kişilerin teşkilat bünyesine dâhil edilme yoluna gidilmişti.¹¹⁰

Cumhuriyetin ilanından sonra, çiçeği burnunda Hariciye Merkez Teşkilatı ilk örgütlenmesini hemen hemen gerçekleştirmiş bulunmaktaydı.¹¹¹ 1925 yılından itibaren de iç ve dış teşkilat biraz daha gelişerek daha kapsamlı bir hale getirilmişti.¹¹² Ayrıca Haziran 1927'de Cumhuriyet Hariciye Teşkilatına

109 Girgin, *a.g.e.*, s. 122.

110 Semih Günver, "Dışişleri Meslek Memurluğu", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, s. 739.

111 Bu yıl itibarıyla teşkilat yapılanması şu şekilde gerçekleştirilmişti:

-Vekil ve Özel Kalem

-Müsteşar

-Siyasi Müşavir

-Umuru Siyasiye Müdürü Umumiliği

-Umuru Şehbenderi ve Ticariye Müdürü Umumiliği ve Şubeleri

Konsolosluk İşleri:

-Teşrifat Müdürü Umumiliği

-Umuru İdariye Müdürü Umumiliği ve Şubeleri, Basın İşleri

-Şifre Kalemi, Personel İşleri, Evrak ve Levazım Müdürlükleri. Bkz. Girgin, *a.g.t.*, s. 710.

112 1925'ten itibaren iç ve dış teşkilat yapısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Girgin, *a.g.e.*, ss. 125-127.

dair yapılmış kapsamlı ilk hukuki düzenleme de temmuz ayında yürürlüğe girerek, hariciyenin çalışma esas ve usulleri tespit edilmiş ve Hariciye Vekâletine bağlı memurlar; meslek memurları, idari memurlar ve mütehassıslar olmak üzere üçe ayrılmıştı.¹¹³Dolayısıyla Cumhuriyetin ilanıyla birlikte sağlam temeller üzerinde yükselmeye başlayan Hariciye Örgütü gerek yapısal değişikliklerle gerekse yurt dışı örgütlenmesi ile sonraki yıllarda -geçmişten gelen deneyimini de katarak- Türkiye'nin vizyonu olmaya, ulusal sorunlarına uluslararası platformlarda çözüm aramaya kendini adanmış bir kurum olarak geleceğe güçlü bir şekilde bakacaktı. Nitekim Lozan'dan sonra yeniden gündeme gelen Boğazlar ve Hatay Sorunu gibi Misak-ı Millinin temel meselelerini, İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu bir ortamda, dünya barışına hizmet etmeyi de önemseyen bir anlayışla, barışçıl bir politika ile çözüme kavuşturmakta Türkiye'nin dinamosu vazifesini görecekti.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin elde kalan toprakları üzerinde verdiği İstiklal Mücadelesi neticesinde bir ulus devleti olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, geçmişten aldığı birikim ile kurumlarını güçlü bir teşkilat üzerinde bina etmeye büyük özen göstermiştir. Bu kurumlar içerisinde hariciye ayrı bir önem taşımaktaydı. Millî Mücadele yıllarında bir taraftan işgal altındaki toprakların kurtarılması için askeri ve ekonomik alanda mücadele edilirken, diğer taraftan da uluslararası platformlarda yürütülen diplomasi trafiği ile mücadelenin nihai zafere ulaşması sağlanmıştır. Bu alanda daha çekirdek kadro aşamasında bir avuç diplomatın, Moskova, Tiflis, Bakü, Paris, Roma ve Londra'da yürüttükleri diplomatik temaslar Türk Hariciye Teşkilatının nasıl bir köklü geleneğe sahip olduğunu göstermekle birlikte, Cumhuriyetin ilanından sonra, yurt dışı diplomatik misyonların örgütlenmesinde de kolaylık sağlamıştır. Şüphe yok ki Lozan Barış Antlaşması sonrası süreçte bu alanda meydana gelen gelişmeler ayrı bir önem arz etmektedir.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Türk Hariciye Teşkilatı, Ankara'nın başkent yapılmasından sonra, Türkiye ile ilişki kurmak isteyen tüm egemen devletlere çağrıda bulunarak, Ankara'da kendilerine tahsis edilecek alanlarda elçiliklerini açmalarını istemiş ve bunun için de her türlü kolaylığı göstermiştir. Ancak başta Müttefikler olmak üzere, birçok Avrupalı devlet, ilk etapta bu çağrıya çeşitli nedenlerle ihtiyatlı yaklaşmakla birlikte, gelişmelerin seyrine göre elçiliklerini İstanbul'dan Ankara'ya taşımak mecburiyeti hissetmişlerdi.

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye; Osmanlı Devleti Döneminde faaliyette olan Avrupa'daki diplomatik misyon temsilciliklerini kendisine bağ-

113 Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti Teşkilat Kanunu 1927 ve 1937 yıllarında olmak üzere iki kez düzenlenmiştir. Kanunların tam metni için bkz. Hamid Aral (Haz.), *a.g.e.*, ss. 1121-1125.

lamakla birlikte, kısa sürede birçok önemli başkent ve şehirlere yeni misyon temsilcilikleri açarak, kendisi ile ilişki kurmak isteyen her devlet ile irtibat sağlamıştır. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin Balkan ve Avrupa ülkeleri ile imzaladığı paktlar ve antlaşmalarla arzu edilen stratejik hedeflere ulaşmasında zamanında teşkilat yapılanmasında atılan bu adımların etkisi büyük olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulmaya başlandığı bu dönemde Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda, başta dış işleri bakanları olmak üzere, dış politikayı uygulamakla görevli tüm bürokrat ve diplomatik misyon temsilcileri başarılı bir görev ifa etmişlerdir.

Şüphe yok ki Türkiye, yüzyıllar boyunca Orta Asya'dan gelen ve çeşitli kültürlerin etkisiyle Selçuklu ve Osmanlı Dönemi tecrübeleri ile elde edilmiş olan teşkilatlı bir yapı geleneğinin en son örneğini sergileyerek, Hariciye Vekaletinin modern usuller benimsenerek çağın gerektirdiği şekilde hazırlanmasında da öncülük etmiştir. Bugün dünyanın her tarafında olduğu gibi Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Konseyi gibi birçok uluslararası düzeyde faaliyet gösteren örgütlerin içerisinde Türkiye, tüm diplomatik misyonları ile ulusal çıkarlarının gerektirdiği şekilde dünya barışına katkı sağlamak için yoğun faaliyetlerine devam etmektedir.

Kaynaklar

A) Basılı Arşiv Vesikaları

Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye 1902, C. IV, İşaret Yay., İstanbul, 2003.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1919-1923, C. I, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

B) Kitaplar

AKAL, Emel, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yay., İstanbul, 2013.

AKGÜN, Seçil, *General Harbold'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, Tercüman Yay., İstanbul, 1981.

AKIN, Rıdvan, *TBMM Devlet (1920-1923)*, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2008.

AKYILMAZ, Gül, *Osmanlı Diplomasisi Tarihi ve Teşkilatı*, (Yayın Yeri Yok), Konya, 2000.

AMANOĞLU (GULİYEV), Ebülfez-AHUNDOV, Akif, *Mustafa Kemal'in Dostu İbrahim Ebilov*, Atalay Mat., Ankara, 2013.

ARAL, Hamid (Haz.), *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1968.

AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1984.

AYIŞIĞI, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK Yay., Ankara, 2004.

- BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1989.
- BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, AAM Yay., Ankara, 2014.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955.
- ÇELEBİ, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, AAM Yay., Ankara, 2002.
- ÇETİN, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, AAM Yay., Ankara, 2015, ss. 419-427.
- ÇETİŞLİ, İsmail, *Memduh Şevket Esendal*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- DEMİRCİ, Sevtap, *Belgelerle Lozan*, 2. Baskı, Alfa Yay., İstanbul, 2013.
- EYUPOĞLU, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, AAM Yay., Ankara, 2002.
- FİNDLEY, Carter V., *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babı (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1994.
- GİRGİN, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK Yay., Ankara, 1994.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011.
- HARRIS, George S., *Atatürk's Diplomats & Their Brief Biographies*, ISIS Press, İstanbul, 2010.
- KAYA, Halit, *Refet Bele Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963*, Bengi Yay., İstanbul, 2010.
- KINLI, Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2006.
- KÖSE, İsmail, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, TTK Yay., Ankara, 2016.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Merkez Teşkilatı, Osmanlı Diplomasisi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Edi. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, IRCICA Yay., İstanbul, 1994.
- ÖKSÜZ, Hikmet – KÖSE, İsmail, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*, KTU Yay, Trabzon, 2015.
- SARI, Muhammet, *Yakın Dönem Türk Siyasi Tarihinde Cami (Baykurt) Bey*, Çizgi Yay., Konya, 2015.
- SELÇUK, Mustafa, *Türk Hariciyesi'nin Dünya'ya Açılan Kapısı Dersaadet Murahhaslığı*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul, 2013.
- SELAHATTİN Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri*, Zafer Mat. İstanbul, 1982.
- SEVİM, Ali-ÖZTOPRAK İzzet-TURAL, Mehmet Akif (Haz.), *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, AAM Yay., Ankara, 2006.
- SOFUOĞLU, Adnan-YILDIRIM, Seyfi, *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı*, AAM Yay., Ankara, 2018.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK Yay., Ankara, 1991.
- SONYEL, Salahi R., *Turkish Diplomacy (1918-1923)*, Sage Publications, London, 1975.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, TTK Yay., Ankara, 2000.

Görüş

Akademik
Bakış

239

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

- SOYSAL, Mümtaz, *Dış Politika ve Parlamento*, AÜSBF Yay., Ankara, 1964.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, *30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi 1918-1922*, Ülkü Mat. İstanbul, 1953.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, *Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya (1918-1922)*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yay., İstanbul, 1996.
- ŞİMŞİR, Bilal, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, AAM Yay., Ankara, 2017.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Günlüğü*, 3. Baskı, Bilgi Yay., İstanbul, 2014.
- ŞİMŞİR, Bilal, "Atatürk'ün Elçileri Üzerine", *Yeni Türkiye*, C. 3, S. 2, İstanbul, 1995.
- ÜNAL, Yenal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2009.
- TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. Baskı, C. 8, Kaynak Yay., İstanbul, 2004.
- TUNCER, Hüner, *Türk Dış Politikası*, İstanbul, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.
- YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, TTK Yay., Ankara, 1994.
- YERASİMOS, Stefanos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000.
- YILMAZ, Erdal, *Dört Devirde Bir Muhalif Abdülkadir Cami Baykurt (1877-1949)*, TTK Yay., Ankara, 2018.
- YÜCEER, Saime, *Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Yay., Bursa, 1997.

C) Makaleler

- AKARSLAN, Mediha, "1920-1921 Rus Hariciye Komiserliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Arasında Kurulan İletişim", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 16 Ocak, 1995.
- KURTARAN, Uğur, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik Lehistan ve Rusya'ya verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 60, Ankara, 2016.
- ÖNCÜ, Ali S.-CEVİZLİLER, Erkan, "Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti Arasında 28 Ocak 1924 Tarihinde İmzalanan Dostluk Antlaşması, İkamet ve Ticaret Mukaveleleri", *Turkish Studies*, S. 8/5, Bahar, 2013.
- KUNERALP, Sinan, "The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Edi. Zara Steiner, London, Times Books, 1982.
- SONYEL, Salahi R., "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921)", *Belleten*, C. XLI, S. 164, Ekim 1977.

ŞAHİN, İsmail-MÜEZZİNOĞLU, Ersin, "Lokarno ve Musul Kışkacında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, Nisan 2016.

QASIMLI, Musa, "Bolşevik Rusiyasının Güney Qafqaz Siyaseti (1917-1918)", *Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, Qafqaz Univesitesi Qafqaz Araştırmaları İnstitutu Neşriyyatı, Bakı, 2008.

TEVETOĞLU, Fethi, "Kızılaycı Hamid Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 9, Temmuz 1987.

YAVUZ, Resul, "Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri" *Belgi Dergisi*, C. I, S. 18, Yaz 2019.

D)Tebliğler

ASLANTEPE, Sevsen, "Türkiye'nin 1920-1998 Döneminde Yabancı Devletlere Yolladığı Temsilciler", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, Ankara, 1999.

GİRGİN, Kemal, "Cumhuriyet Döneminde Dışişleri Örgütünün Gelişimi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, Ankara, 1999.

GÜNVER, Semih, "Dışişleri Meslek Memurluğu", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, Ankara, 1999.

KUNERALP, Sinan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, TTK Yay., Ankara, 1999.

YURDUSEV, A. Nuri, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası: Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu*, USAK Yayınları, Ankara, 2010.

E) Tezler

ALİYEVA, Ulviye, *Azerbaycan ve Atatürk*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2015.

YAVUZ, Resul, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2016.

F) Ansiklopedi Maddeleri

AHISKALI, Recep, "Reis'ül Küttap", *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yay., 2007.

FINDLEY, Carter V., "Hariciye Teşkilatı", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 16, İstanbul, 1997.

Extended Abstract

The Turkish Foreign Service, which was shaped by the accumulation of a long history, left an experienced legacy related with foreign affairs to the New Turk-

Görüş

ish State with the adoption of western standards during the modernization period. Especially the developments that took place in the 19th century affected all the institutions of the Ottoman Empire and made it necessary to make the Organization of Foreign Affairs, which provides the connection of the Ottoman Empire with the outside world, a modern appearance and meet the needs of the era. Although the bitter experiences of the state at the beginning of the 20th century brought the Foreign Organization to a very important position, the defeats and political pressures in wars caused this organization, especially the foreign part, to melt and shrink. Although the Ottoman Government resisted against the injustice of the invasions at the table with the very limited facilities available to the Ottoman Government against the invasions that started in Anatolia after the signing of the Armistice of Mondros and although numerous meetings were held with the competent authorities on this issue and long memorandums were prepared, there has been no success and the liberation of the country took place in the hands of the nationalist cadre that were flourishing in Anatolia.

The legacy of the Organization of Foreign Affairs, shaped by the accumulation of centuries by the Ottoman Empire, was only possible through a long and arduous process, contributing to the visionary structure of the state by reassessing it in the hands of the Turkish Grand National Assembly while the War of Independence was going on in Anatolia. While the state institutions were re-established with the opening of the Turkish Grand National Assembly in Ankara, the Foreign Service Organization started its activities in a small place devoted to it, grew over time and gained its institutional structure. In the first stage, the Turkish Foreign Ministry in Ankara, which experienced the lack of space and experienced and knowledgeable personnel, fulfilled the responsibility it had taken during the war years despite these limited opportunities. Working with a small core staff in Anatolia, where the war continued with all its violence, the Foreign Service Organization contributed greatly to this process by installing the diplomatic network of the National Struggle with the representatives it opened in Moscow, Baku, Tbilisi, Paris and Rome. In spite of all the deficiencies in Ankara, following a call from Mustafa Kemal, a handful of diplomats / Foreign Service officers, including Bekir Sami, Yusuf Kemal, Ahmet Ferit, Ahmet Muhtar, Adnan Adivar and Mr. Camii, were employed under the roof of Foreign Service and they were the first great leaders in the state's Foreign Service. During the conferences and meetings held in important cities of Europe, especially the London Conference of February 1921, they took great responsibility in publicizing the principles of peace of the Turkish Grand National Assembly to the world public. Similarly, the preparation of reports during the difficult and depressed periods of the agreements with Soviet Russia, the newly gained independence of the Caucasian Republics, the negotiations with France and Italy in the allied bloc, and the support provided by the For-

Görüş

Foreign Affairs Organization, which has just started to be organized in providing all kinds of contacts with the political representatives of these countries both facilitated the work of the Turkish Grand National Assembly and made a significant contribution to the victory of the struggle on the front desk.

After the end of this difficult period and after the proclamation of the Republic, the Turkish Foreign Organization made many leaps to improve its corporate structure in a professional manner, and efforts were made to train experts in the field and bring them into the institution. In addition, the organization of the institution abroad was given great importance during this period, and consular offices were required to be opened and operated in important cities of the world in addition to the commercial and political activities. Within this structure, the Foreign Service Organization has renewed itself as required by the time and fulfilled its responsibility in solving the problems of the country.

Görüş

Akademik
Bakış

243

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020